

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд

DOI 10.5937/kultura1548123V

УДК 316.334.5:316.64(497.11)

061.23:502.1(497.11)

оригиналан научни рад

КО СУ ЕКОЛОШКИ АКТИВИСТИ И ЛИДЕРИ ЕКОЛОШКОГ ПОКРЕТА У СРБИЈИ

Сажетак: Рад се бави анализом распрострањености и социо-демографским карактеристикама еколошког активизма у Србији. Подаци су прикупљени у оквиру три истраживачка пројекта (анкетно истраживање реализовано на репрезентативном узорку грађана Србије ($N=1952$) и две еколошке угрожене заједнице (Панчево ($N=450$) и Бор ($N=350$)) и полу-структурисани интервјуи са лидерима 44 еколошке невладине организације из Србије). Резултати истраживања показују да је еколошки активизам релативно неразвијен како на територији целе Србије, тако и у непосредно погођеним заједницама. Типични еколошки активиста је млађи мушкарац или жена, становник/ца града, припадник/ца средње класе, високо образована особа која је релативно материјално обезбеђена. Када је Панчево у питању, подаци показују да социо-економске варијабле (материјални и класни положај) не показују статистички значајан утицај што се може приписати демократизујућем ефекту еколошких ризика. С друге стране, случај Бора је атипичан јер се ни једна од социо-демографских варијабли не показује статистички значајном, што се може објаснити готово потпуном економском зависношћу становништва од пословања Рударско-топионичарског басена Бор (који је уједно и највећи загађивач).

Кључне речи: еколошки активизам, социо-демографски чиниоци, еколошки угрожене заједнице, Србија, Бор, Панчево

Увод¹

Основу друштвених покрета чине појединци, грађани. Чак и оним друштвеним покретима, чији су покретач велике, професионализоване организације које се баве заступањем и лобирањем на највишем нивоу, неопходан је изванредан број подржавалаца који ће пружати легитимитет оваквој врсти активности, уплаћивати чланарине и, с времена на време, учествовати у уличним протестима и другим манифестацијама. Посебан значај мобилизација појединаца добија у самониклим покретима који се, највећим делом, ослањају на волонтерски рад активиста и енергију масе незадовољних појединаца. Када је реч о професионалним организацијама покрета, појединци су значајни пре свега као лидери еколошких организација. Од њихових способности, знања, социјалних веза и других ресурса, у великој мери зависи акциони потенцијал како саме организације тако и ширег покрета.

Начелно посматрано, мобилизациона основа (база активиста) еколошког покрета зависи од низа фактора. Један од значајних чинилаца свакако представља развијеност еколошке свести и вредности у једном друштву. Иако постоји расцеп између еколошких вредности и праксе, односно усвајање проеколошког погледа на свет не мора нужно резултовати еколошким понашањем², он представља важну основу еколошког активизма. Међутим, иако сматрамо вредносни аспект изузетно важним за анализу карактеристика еколошког активизма, у овом раду намера нам је да се фокусирано бавимо повезаношћу основних социодемографских карактеристика становништва (полна, старосна, образовна и др. структура обележја) са еколошким активизмом. Имајући у виду овај аспект, неколико питања ће бити предмет нашег разматрања. Прво ће нас интересовати колики удео становништва је еколошки активан, на који начин и у којој мери. Затим ћемо пажњу преместити на социо-демографске карактеристике еколошки активних појединаца на нивоу Србије. Упоредо са тим, посматраћемо карактеристике еколошких активних грађана Бора и Панчева, који су непосредније погођени еколошки ризицима. Занимаће нас, између осталог,

---

1 Овај текст је настао као резултат истраживачког рада на пројекту *Изазови нове друштвене интеграције* који реализује Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Vukelić, J. Od vrijednosti do akcije – vodi li prihvatanje ekoloških vrijednosti i normi ekološkom aktivizmu, u: *Razvoj i okoliš – perspektive održivosti* urednik, Cifrić, I. (2013), Filozofski fakultet, Zagreb, str. 353-368.

да ли је удео екоактивиста у ова два града, већи, мањи или приближно исти у односу на просек у Србији, односно да ли близина и непосредна угроженост еколошким ризицима, утиче на то које ће се активирати и у којој мери. У разматрање ћемо узети и карактеристике лидера / активних чланова еколошких организација.

Методолошки оквир истраживања

Подаци који ће бити предмет анализе у овом раду су прикупљени у оквиру три истраживачка пројекта. Прво је анкетно истраживање реализовано пролећа 2010. године на репрезентативном узорку грађана Србије (N=1952). Током 2011. године спроведено је анкетно истраживање на репрезентативном узорку становника два еколошки угрожена града – Панчева (N=450) и Бора (N=350). У овом истраживању је коришћен упитник који омогућава поређење са подацима прикупљеним на узорку грађана репрезентативном за целу земљу. Трећи извор података који ћемо користити у овом раду су полуструктурисани интервјуи који су реализовани 2011. године са представницима 44 еколошке невладине организације из Србије. Узорак организација је формиран консултовањем постојећих регистара невладиних организација у Србији и коришћењем *snow-ball* (грудва снега) технике узорковања.

Колико су становници Србије еколошки активни?

Разматрајући облике еколошког делања и њихових носилаца, Пол Стерн (Paul Stern)³ разликује, на једној страни, (обично малобројну али значајну) групу посвећених екоактивиста (лидера и чланова еколошког покрета). На другој страни се налазе појединци који подржавају идеје еколошког покрета (рецимо путем потписивања петиција, давања новчаних прилога, повременог учешћа у еколошким кампањама итд) иако нису у пуној мери укључени у све његове активности. Њих Стерн назива еко-грађанима односно подржаваоцима или симпатизерима еколошког покрета.

Како би се стекао увид у то колики је удео еколошких активиста, а колики подржавалаца еколошког покрета (еко-грађана) и еколошки пасивних, конструисан је индекс еколошког активизма⁴. Добијени резултати су подељени на

---

3 Stern, P. (2000) Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior, *Journal of Social Issues*, Vol. 56, No. 3, 2000, pp. 407–424.

4 У истраживању смо еколошки активизам операционализовали преко учешћа у следећим активностима: потписивање петиције, учешће на трибинама са еколошком тематиком, учешће у масовним окупљањима и еколошким протестима, давање финансијске подршке еколошким

четири нивоа (као што је приказано у табели 1). У прву групу су сврстани они који су изјавили да нису учествовали ни у једној од еколошки мотивисаних активности. Њих смо назвали еколошки пасивним (неактивним). Оне са ниским нивоом на скали еко-активизма, што значи да су тек по неки пут учествовали у појединим активностима, смо назвали потенцијалним еко-грађанима јер би се, на основу претходног понашања, могло очекивати да буду активни(ји) и у будућности (поготово ако постоји спољни подстицај). У трећој групи су се нашли они испитаници који су изјавили да су се, у периоду од три године које су претходиле истраживању, ангажовали у већем броју активности. Њих смо назвали еко-грађанима. Најзад, последњу групу чине еко-активисти – појединци који организују, предводе и редовно учествују у еколошким активностима.

Индекс	Србија	Панчево	Бор	Тип активизма
Нема	65%	50%	44%	Еколошки пасивни
Низак	30%	31%	40%	Потенц. еко-грађани
Средњи	4,5%	16%	14%	Еко-грађани
Висок	0,5%	3%	2%	Еко-активисти

Табела 1 Индекс еколошког активизма, Србија, Панчево, Бор
 Судећи према подацима приказаним у табели 1, непосредна угроженост еколошким претњама и постојање јавне свести о томе, остварили су утицај на становнике Панчева и Бора, који су нешто активнији на пољу заштите животне средине од просека забележеног у Србији. Док је на нивоу целе Србије готово две трећине грађана еколошки неактивно, тај број се креће око или испод половине у Панчеву и Бору. Удео “еко-грађана” је значајно виши у Панчеву (16%) и Бору (14%) у односу на просек измерен за Србију (4,5%). Такође, релативно су бројнији и посвећени еко-активисти. Извесне разлике постоје и између два града. Док је у Бору нешто мањи број становника неактиван (44%) наспрам тачно половине Панчеваца, и док је потенцијалних еколошких активиста нешто више (40% у Бору, наспрам 31% у Панчеву), еко-грађана и еко-активиста је нешто више у Панчеву (19%) у односу на Бор (16%). Ове разлике се могу довести у везу са већом учесталошћу еколошких протеста и других начина

удружењима, контактирање представника локалних или државних власти у циљу решавања одређеног еколошког проблема. Индекс еколошког активизма смо формирали на основу сабирања одговора испитаника на питање колико су често, у последње три године, учествовали у наведеним. Оцене испитаника о учесталости њиховог учешћа у поменутиим активностима су ишле у распону од 1-4 (никада, ретко, повремено и често).

јавног испољавања незадовољства у Панчеву у односу на Бор, у периоду након 2000. године.

Будући планови анкетираних показују да се у Србији, када је развој еколошког активизма у питању, без некакве спољне иницијативе, великог проблема или притиска, ништа битније неће променити. Тако, тек сваки шести испитаник (16%) наговештава могућност будућег ангажовања у овој области, док највећи број (84%) изјављује да оваква врста активности није планирана (чак нису сматрали ни да је неопходно да дају потврдан, друштвено пожељан одговор!). Од оних који су дали позитиван одговор, највећи број (26%) види себе као учесника у акцијама чишћења јавних простора, 17% је поменуло учешће у неком облику едукативних програма, док је 7% исказало спремност да се укључи у рад еколошких организација. Једна трећина испитаника није навела којим тачно активностима намерава да се бави у будућности.

Представљени подаци наводе на закључак да је еколошки активизам (потенцијални и реализовани) у Србији на ниском нивоу са свега 5% еко-грађана и активиста. Закључак о ниској грађанској ангажованости у овој сфери, додатно учвршћује поређење са нивоима еколошког активизма забележеним у старим европским демократијама и постсоцијалистичким државама које су постале чланице Европске Уније. Тако је, према подацима World Values Survey-а прикупљеним у петом таласу истраживања (2005-2009. година), у рад еколошких организација укључено 16% анкетираних Британаца, 15% Француза, 11% Швеђана, 9% Финаца, 8% Пољака и 7% Словенаца, наспрам свега 3% становника Србије и Црне Горе (према нашим подацима, чланство у еколошким организацијама се креће око 2%).

Социо-демографске карактеристике еколошки активних појединаца

Подаци истраживања, реализованих већим делом у земљама Западне Европе и Америци, указују да су најчешћи носиоци проеколошких вредности и одговарајућег понашања, образовани млади људи из урбаних средина, тзв. еко-јипији (environmentaluppies)⁵⁶. Другим речима, социо-демографске варијабле које су у истраживањима показивале повезаност

---

5 Mohai, P. and Twight, B. W. (1987) Age and environmentalism. An elaboration of the Buttel model using national survey evidence, *Social Science Quarterly* No. 68, pp. 798-815.

6 Arcury, T. A. and Christianson, E. H. (1990) Environmental worldview in response to environmental problems: Kentucky 1984 and 1988 compared, *Environment and Behavior* No. 22, pp. 387-407.

са екоактивизмом су: године (млађи су уједно и активнији), образовање (позитивно корелисано са активизмом), место становања (ова врста делања је превасходно урбани феномен). Када је у питању пол, налази нису конзистентни⁷, мада се може извести уопштени закључак да пол нема значајнији утицај на укупни активизам, док практиковање појединих активности може бити полно специфично⁸. Такође, налази истраживања указују и на то да су припадници средње класе и студенти чешће еколошки активни⁹. С друге стране, истраживања показују да је тзв. „браон“, реактивно деловање, карактеристично за непосредно еколошки угрожено и депривилеговано становништво, док је „зелено“, проактивно ангажовање типично за више друштвене слојеве¹⁰. Имајући ову разлику у виду, очекујемо да ће постојати извесне социодемографске разлике између еколошки активних појединаца на територији читаве Србије, и оних који делају у изузетно угроженим подручјима какви су Панчево и Бор.

1) Пол

На основу дистрибуције пола према категоријама еколошког активизма приказаној у табели 2, види се да је расподела пола испитаника у подузорку еколошки активних уједначена, односно да одговара очекиваној дистрибуцији у укупној популацији. Такође, применом χ^2 теста на под-

---

7 McStay, J. and Dunlap, R. E. (1983) Male-Female Differences in Concern for Environmental Quality, *International Journal of Women's Studies* No. 6, pp. 291–301, 17; Schahn, J. and Holzer, E. (1990) Studies of individual environmental concern: The role of knowledge, gender and background variables, *Environment and Behavior* No. 22, pp. 767–786; Mohai, P. (1992) Men, women and the environment: An examination of the gender gap in environmental concern activism, *Society and Natural Resources* No. 5, pp. 1–19; Stern, P. C. and Dietz, T. (1993) Value orientations, gender, and environmental concern, *Environment and Behavior* No. 25, pp. 332–348; Dietz, T., Kalof, L. and Stern, P. C. (2002) Gender, values, and environmentalism, *Social Science Quarterly* No. 83, pp. 353–364; Hunter, L. M., Hatch, A. and Johnson, A. (2004) Cross-national gender variation in environmental behaviors, *Social Science Quarterly* No. 85, pp. 677–694.

8 Stern, P. C. and Dietz, T. (1993) Value orientations, gender, and environmental concern, *Environment and Behavior* No. 25, pp. 332–348.

9 Mohai, P. and Twight, B. W. (1987) Age and environmentalism. An elaboration of the Buttel model using national survey evidence, *Social Science Quarterly* No. 68, pp. 798–815; Dietz, T., Stern, P. C. and Guagnano, G. A. (1998) Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern, *Environment and Behavior* Vol. 30, No. 4, pp. 450–471.

10 Hofrichter, J. and Reif, K. (1990) Evolution of environmental attitudes in the European Community, *Scand. Polit. Stud.* 13(2), pp. 119–146; Pakulski, J. and Crook, S. (1998) The end of the green cultural revolution?, in: *Ebbing of the Green Tide? Environmentalism, Public Opinion and the Media in Australia*, eds. Pakulski, J. and Crook, S., pp. 1–20, Hobart: School of Sociology and Social Work, University of Tasmania.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

узорак еколошки активних појединаца није утврђено постојање статистички значајне повезаности између пола испитаника и еколошког активизма ни у једном од узорака.

			Пол испитаника		Укупно
			Женски	Мушки	
Србија	Присуство еколошког активизма	Активни	54.5%	45.5%	100%
		Неактивни	51.1%	48.9%	100%
Панчево	Присуство еколошког активизма	Активни	51.4%	48.6%	100%
		Неактивни	50.9%	49.1%	100%
Бор	Присуство еколошког активизма	Активни	53.6%	46.4%	100%
		Неактивни	44.6%	55.4%	100%

Табела 2 Дистрибуција пола према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

Када су у питању лидери еколошких организација, истраживањем је утврђено постојање извесних полних специфичности. Наиме, лидери три најутицајније еколошке организације у Србији (Амбасадори одрживог развоја и заштите животне средине, Млади истраживачи Србије и ЦЕКОР) су жене, док је број мушкараца и жена у еколошким организацијама, углавном, уједначен. Истакнуте позиције жена у области заштите животне средине, сугеришу да, између осталог, то за сад није поље моћи односно сфера већег друштвеног утицаја.

2) *Старост*

Као што је раније напоменуто, налази различитих истраживања су показали да су млади чешће еколошки активни¹¹. Објашњења већег интересовања младих људи за животну средину обично издвајају два фактора – ефекат старења и кохортни ефекат. Према хипотези „старења”, слабија интегрисаност младих у друштво, вишак слободног времена, релативно слаба друштвена позиција са аспекта моћи, чини младе спремнијим да се критички поставе према владајућим вредностима и негативним последицама устаљених пракси индустријских друштава. Са годинама, људи постају конзервативнији јер су, генерално, чвршће укључени у друштвени систем (плате, кредити, пензије, здравствено осигурање и др.) и заинтересовани да одрже *status quo*, па самим

11 Mohai, P. and Twight, B. W. (1987) Age and environmentalism. An elaboration of the Buttel model using national survey evidence, *Social Science Quarterly* No. 68, pp. 798-815; Dietz, T., Stern, P. C. and Guagnano, G. A. (1998) Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern, *Environment and Behavior* Vol. 30, No. 4, pp. 450-471.

тим и мање спремни да улазе у сукоб са моћним актерима (држава, корпорације) зарад очувања окружења¹². Други аутори, већи еколошки ангажман млађих генерација приписују тзв. кохортном ефекту односно разликама у социјализацији и искуству које постоји између генерација. Садашње генерације младих стасале су у доба када су еколошке вредности постале широко прихваћене као веома важне, док су кроз школски систем и путем медија константно информисани о значају заштите животне средине, па су, самим тим, и њихови ставови о томе развијенији и снажнији. Томе би требало додати и веће ангажовање младих путем друштвених мрежа које су постале прави расадници проеколошких вредности и средство припреме и организовања еколошких акција¹³.

Узорак	Еколошки активизам	Млади 18-34	Средње генерације 35-54	Старије генерације 55+	Укупно
Србија	Неактивни	37 %	35%	28%	100%
	Активни	46 %	32%	22%	100%
Панчево	Неактивни	33%	30%	37%	100%
	Активни	47 %	31%	22%	100%
Бор	Неактивни	43 %	42%	15%	100%
	Активни	38%	42%	20%	100%

Табела 3 Дистрибуција старости према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

Подаци приказани у табели 3, показују дистрибуције узраста у категоријама еколошког активизма. Може се видети да је проценат еколошки неактивних испитаника апроксимативно уједначен кроз категорије узраста у узорку, док међу еколошки активнима постоје разлике у узорку Србије и Панчева, па млади испитаници (18-34 године) чине скоро половину подузорка еколошки активних испитаника, док су старије генерације подзаступљене. У узорку испитаника из Бора се нашло мање припадника најстарије генерације, што у извесној мери искривљује укупну слику.

Када су у питању лидери и најангажованији активисти еколошких организација, најзаступљеније су млађе узрастне категорије 18-34 године које чине готово половину узорка (48%). Припадници средње генерација су укључени у нешто мањем броју (37 %), док старијих од 55 година има најмање (15%).

12 Jones, R. E. and Dunlap, R. E. (1992) The social bases of environmental concern: Have they changed over time, *Rural Sociology* No. 57, pp. 28–47.

13 Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence, *The Public Opinion Quarterly* No. 44, p. 183.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

	Посматрани Н	Очекивани Н	Резидуал
Млади (18-34 год.)	320	277,2	42,8
Средња ген. (35-54)	218	229,3	-11,3
Старије ген. 55+	146	177,5	-31,5
Укупно	684		

$$\chi^2(2) = 12,76, p < .05$$

Табела 4 Старост, подузорок еколошки активних, Србија
Резултат χ^2 теста (табела 4), показује да се дистрибуција старосних категорија у подузорку еколошки активних испитаника (Србија) статистички значајно разликује од очекиване дистрибуције старосних категорија која је добијена из целог узорка. Такође, из табеле се види да је категорија млађих од 35 година заступљенија, док су друге две категорије подзаступљене, чиме се такође потврђује претпоставка да су млади ти који ће највероватније бити еколошки активни.

	Посматрани Н	Очекивани Н	Резидуал
Млади (18-34 год.)	108	91,6	16,4
Средња ген. (35-54)	108	114,5	-6,5
Старије ген. 55+	13	22,9	-9,9
Укупно	229		

$$\chi^2(2) = 7,585, p < .05$$

Табела 4а Старост, подузорок еколошки активних, Панчево
И у случају Панчева, χ^2 тест (табела 4а) је показао да је дистрибуција старосних категорија у подузорку еколошки активних испитаника статистички значајно различита од очекиване дистрибуције старосних категорија која је добијена из целог узорка. Такође, из табеле се види да је категорија млађих од 35 година заступљенија, док су друге две категорије подзаступљене, чиме се такође потврђује претпоставка да су млади ти који ће највероватније бити еколошки активни.

У случају Бора, резултат χ^2 теста ($\chi^2(2) = 0,455, p > .05$) показује да нема статистички значајних разлика у погледу дистрибуције старосних категорија у подузорку еколошки активних. Такви налази наводе на закључак да у специфичном контексту изразитих еколошких проблема и готово потпуне економске зависности од главног загађивача

која је карактеристична за Бор¹⁴, старост испитаника нема значајнији утицај на еколошко делање.

3) *Образовање*

Образованост се сматра једним од најконзистентнијих предиктора политичке партиципације и активизма грађана¹⁵. Резултати већег броја истраживања указују на позитиван утицај образовања и на еколошки активизам¹⁶. Једно од објашњења ове везе се проналази у томе да образовање обезбеђује приступ широком спектру идеја и уверења када је екологија у питању. Поред тога, с обзиром на комплексност еколошких проблема, образованији људи имају предност у разумевању тренутних еколошких прилика као и могућих последица занемаривања еколошких претњи¹⁷.

Подаци приказани у табели 5, показују да је у узорцима репрезентативним за Србију и за Панчево, присутна већа заступљеност високообразованих и оних са гимназијом у категорији еколошки активних у односу на еколошки неактивне, као и значајно мање оних са основном школом, у односу на еколошки неактивне. Треба напоменути да је реч о стеченом образовању, те да је међу гимназијалцима, значајан удео будућих и актуелних студената, што говори у прилог већег еколошког ангажовања ове категорије младих. Подаци прикупљени истраживањем у Бору, не указују на значајније разлике у степену образовања еколошки активних и неактивних испитаника, тј. не потврђују претходно уочене правилности. Слично као и у случају старости, очигледно да у Бору шире друштвене околности које ограничавају делање свих друштвених група, утичу на то да се, у довољној мери, не могу испољити социо-демографске разлике у погледу афинитета и спремности да се ангажује на заштити животне

---

14 Наиме, већина становника Бора је економски зависна од Рударско-топионичарског басена Бор, који је основни покретач локалне економије али и кључни загађивач.

15 Verba, S. and Nie, N. (1972) *Participation in America: Social Equality and Political Participation*, New York: Harper Collins.

16 Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence, *The Public Opinion Quarterly* No. 44, pp. 181–197; Arcury, T. A. and Christianson, E. H. (1990) Environmental worldview in response to environmental problems: Kentucky 1984 and 1988 compared, *Environment and Behavior* No. 22, pp. 387–407.

17 Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence, *The Public Opinion Quarterly* No. 44, pp. 181–197; Arcury, T. A. and Christianson, E. H. (1990) Environmental worldview in response to environmental problems: Kentucky 1984 and 1988 compared, *Environment and Behavior* No. 22, pp. 387–407.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

средине. Овакве закључке потврђује и резултат χ^2 теста ($\chi^2(4) = 1,490, p > .05$) који показује да у Бору не постоји статистички значајна повезаност између достигнутог степена образовања и еколошког активизма.

Степен стручне спреме	Еколошки активизам	ОШ и мање	Средња школа	Гимназија	Виша школа	Факултет и више	Укупно
Србија	Неактивни	19%	53%	10%	9%	9%	100%
	Активни	10%	43%	19%	10%	18%	100%
Панчево	Неактивни	20%	51%	10%	10%	9%	100%
	Активни	7%	47%	17%	12%	17%	100%
Бор	Неактивни	16%	60%	6%	9%	9%	100%
	Активни	10%	61%	7%	9%	13%	100%

Табела 5 Дистрибуција стручне спреме према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

	Посматрани Н	Очекивани Н	Резидуал
ОШ и мање	69	108,0	-39,0
Средња школа	296	339,0	-43,0
Гимназија	127	88,2	38,8
Виша школа	65	60,5	4,5
Факултет	123	84,3	38,7
Укупно	680		

$\chi^2(4) = 54,77, p < .01$

Табела 6 образовање, подзорак еколошки активних, Србија
 Резултат χ^2 теста, приказан у табели 6, показује да се дистрибуција образовних категорија у подзорку еколошки активних испитаника у Србији статистички значајно разликује од очекиване дистрибуције према образовању која је израчуната на основу целог узорка. Посматрано према степену стручне спреме, у односу на очекиване фреквенције напросечно су заступљени они са завршеном гимназијом и они са факултетским образовањем, магистеријумом или докторатом. С друге стране, испитаници који су достигли само основно или средње образовање су подзаступљени у односу на очекивану дистрибуцију. Налази тиме потврђују претпоставку да је еколошки активизам (осим у ситуацијама непосредне угрожености), нешто у шта се, најпре, упуштају високообразовани појединци.

	Посматрани Н	Очекивани Н	Резидуал
ОШ и мање	15	30,0	-15,0
Средња школа	109	113,0	-4,0
Гимназија	38	30	8,0
Виша школа	28	26	2
Факултет и више	39	30	9
Укупно	229		

$\chi^2(4) = 12,63, p < .05$

Табела 6а образовање, подзорак еколошки активних, Панчево

Како показују подаци приказани у табели ба, и у случају Панчева, постоји статистички значајна повезаност између степена образовања и еколошког активизма. Узорак показује сличне карактеристике као и узорак Србије, односно да више образовање и еколошки активизам иду заједно. Иако је Панчево неоспорно еколошки угрожена заједница, слични обрасци понашања са укупном популацијом Србије се могу тумачити релативно добром позицијом Панчева наспрам Бора (близина престонице) која чини да становници овог града нису у потпуности маргинализовани, уживају предности близине главног града; као и тиме што нису у тој мери економски зависни од највећег загађивача, Јужне зоне, па имају нешто шири маневарски простор.

Када су у питању активисти организација цивилног друштва, једно раније истраживање је показало да је образовни ниво чланова невладиних организација знатно виши од просека измереног за укупно становништво Србије¹⁸. Међу нашим испитаницима, нису се нашли они који су имали мање од завршене средње школе. Са завршеном средњом стручном спремом техничког усмерења је било свега 8% испитаника, а са гимназијом 12%. Оних са вишом школом има 8%, факултетски образованих 55%, а са магистеријумом или докторатом чак 17%. Другим речима, појединци активно укључени у деловање еколошких организација су најчешће високог образовања.

4) Класни положај

Класна припадност представља један од фактора често коришћених за објашњење опажених разлика у практиковању грађанског активизма¹⁹. Припадници средње класе су, према налазима истраживања, они који ће се најпре ангажовати у активностима нових друштвених покрета какав је еколошки²⁰. Према тумачењу приступа „нове средње класе”, еколошки активисти се знатно чешће регрутују из редова „друштвених и културних специјалиста” – наставника, социјалних радника, новинара, уметника, професионалаца који обављају креативне или послове оријентисане на пружање јавних услуга; као и стручњака из области природних наука (еколози, биолози и други). Ове групе су, због своје професије, социјално смештене тако да се непосредно суочавају са

---

18 Lazić, M. (2005) *Promene i otpori*, Beograd: Filip Višnjić, str. 87.

19 Verba, S. and Nie, N. (1972) *Participation in America: Social Equality and Political Participation*, New York: Harper Collins.

20 Hannigan, J. A. (1995) *Environmental Sociology: A Social Constructionist Perspective*, London & New York: Routledge; Hannigan, J. A. (2006) *Environmental Sociology 2nd Edition*, London & New York: Routledge.

виктимизацијом немоћних и негативним последицама индустријског развоја. На овакво примарно искуство се неретко надовезују постматеријалне вредносне оријентације, што ову класу чини потенцијално посебно грађански ангажованом²¹. Уз то, припадници ове класе располажу материјалним ресурсима, знањима и вештинама неопходним за грађански активизам. Алтернативна објашњења тврде да припадници нове средње класе нису толико инспирисани алтруистичним мотивима, колико су оријентисани на остваривање сопствених интереса (пре свега обезбеђивање посла тј. плата и додатних хонорара), што им омогућава рад у невладином сектору²². Иако је у истраживању класни положај испитаника утврђен само на основу њихове самооцене, и инструмент није довољно прецизан да у оквиру средње класе детектује припаднике „нове средње класе”, прикупљени подаци ће ипак бити довољни да нам омогуће да испитамо природу везе између класне припадности и еколошког активизма. Претпоставља се да ће припадници средње класе бити еколошки активнији од припадника више и ниже класе, јер располажу одређеним ресурсима (материјални ресурси, знање) неопходним за грађанску партиципацију (за разлику од припадника нижих слојева), а услед свог специфичног положаја изложенији су еколошким ризицима (у односу на припаднике виших класа).

Подаци из табеле 7 показују да су у структури еколошки активних у узорку репрезентативном за Србију, нешто заступљенији припадници средње и више класе, а мање присутни припадници ниже класе у односу на подузорок еколошки неактивних. Другим речима, класни положај еколошки активних је у просеку виши у односу на еколошки неактивне. У случају Панчева, међу еколошки активнима је нешто више испитаника који себе сврставају у средњу класу, док је мањи удео оних који припадају вишој и нижој класи. Међутим, χ^2 тестом је утврђено да уочене разлике нису статистички значајне. Случај Бора је поново атипичан. Пре свега, ниједан испитаник се није декларисао као припадник више класе. Међу еколошки активним испитаницима нешто је мање оних из средње класе и више оних који припадају нижој класи у поређењу са еколошки неактивним. Међутим,

---

21 Hannigan, J. A. (1995) *Environmental Sociology: A Social Constructionist Perspective*, London & New York: Routledge; Hannigan, J. A. (2006) *Environmental Sociology 2nd Edition*, London & New York: Routledge.

22 Kovach, I. and Kucerova, E. (2009) The Social Context of Project Proliferation – the Rise of a Project Class, *Journal of Environmental Policy and Planning* No. 11/3, pp. 203-221.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

χ^2 тест је показао да примећене разлике нису статистички значајне.

	Еколошки активизам	Виша класа	Средња	Нижа	Укупно
Србија	Неактивни	4,5%	48,5%	47%	100%
	Активни	7%	54%	39%	100%
Панчево	Неактивни	0,9%	51,9%	47,2%	100%
	Активни	0,4%	59%	40,6%	100%
Бор	Неактивни	0%	52,5%	47,5%	100%
	Активни	0%	48%	52%	100%

Табела 7 Дистрибуција класне припадности према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

	Посмарана Н	Очекивана Н	Резидуал
Виша класа	3	4.0	-1.0
Средња	416	377.9	38.1
Нижа	265	302.1	-37.1
Укупно	684		

$$\chi^2(2) = 8.65, p < .05$$

Табела 8 Класна припадност, подзорак еколошки активних, Србија

Резултат χ^2 теста (табела 8) указује да се дистрибуција класне припадности у подзорку еколошки активних испитаника са територије Србије статистички значајно разликује од очекиване дистрибуције класне припадности која је добијена на основу целог узорка, и да се еколошки активисти напросечно регрутују из средњих слојева. Овакав закључак поткрепљују и подаци добијени у полуструктурисаним интервјуима са представницима еколошких организација, који у 88% случајева себе смештају у средњу класу, док се у нижу класу сврстава свега 12% испитаника (мада се из интервјуа могло видети да су, у већини случајева, овакви одговори били ироничног карактера јер су испитаници били незадовољни својим материјалним положајем у поређењу са високом стручном спремом коју су стекли). Нико се није изјаснио као припадник више класе.

4) Материјални положај

Појединци који имају виша примања, у могућности су да већи део свог (слободног) времена посвете активностима које не носе директне материјалне награде као што је, примера ради, волонтерски рад у добротворним организацијама.

У истраживању је материјални положај, као и класна припадност, одређен на основу самопроцене испитаника.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

	Еколошки активизам	Ни основне потребе	Основне потребе	Основне и више потребе	Луксузне потребе	Укупно
Србија	Неактивни	24.2%	52.2%	22.1%	1.4%	100.0%
	Активни	16.5%	45.1%	37.3%	1.0%	100.0%
Панчево	Неактивни	29.6%	49.5%	19%	1.9%	100.0%
	Активни	16.6%	55%	26.6%	1.7%	100.0%
Бор	Неактивни	23.2%	54.2%	22.5%	0%	100.0%
	Активни	21.4%	54.4%	23.3%	1.0%	100.0%

Табела 9 Дистрибуција материјалног положаја²³ према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

Подаци из табеле 9 показују да је нешто мање од половине еколошки активних испитаника (45%) из Србије у могућности да задовољи само основне потребе, око једне петине једва саставља крај са крајем, док 37% еколошки активних појединаца има довољно средстава за пристојан живот, па и за понеку луксузну потребу, док је значајно мање оних који себе сматрају имућним (1%). С друге стране, међу еколошки неактивним појединцима, преко 3/4 испитаника себе сврстава међу оне који тешко живе, док преостала 1/4, према сопственој процени, има могућност да задовољи и неке потребе вишег реда. У случају Панчева, примећује се да је међу еколошки активним више оних који себи могу да приуште основне и више потребе, у поређењу са еколошки неактивнима. Уколико би се ситуација у Панчеву упоредила са просеком израчунатим за целу Србију, могао би се извући закључак да се у еколошки угроженим срединама, склонији да се еколошки активирају и они који имају тек толико да задовоље најосновније потребе, док је у оним срединама где су еколошки услови повољнији, еколошки активизам нешто чиме се баве они са „дубљим џепом”. Међутим, резултати χ^2 теста не показују да су примећене разлике статистички значајне.

Бор поново представља специфичан случај. Подаци приказани у табели 9 указују да се материјално стање припадника категорија еколошки активних и еколошки неактивних значајније не разликује, што потврђују и резултати χ^2 теста. Овакви налази нас наводе на закључак сличан претходнима, да у значајно ограниченим условима за испољавање

²³ Питање је било формулисано на следећи начин: Како бисте описали материјално стање своје породице? Понуђени су били следећи одговори: 1. Често нам недостаје новца за куповину основних ствари; 2. Имамо довољно новца само за основне ствари (храна, рачуни, хигијена, основна одећа,...); 3. Имамо довољно новца и за друге ствари осим основних (путовања, излети, приватни часови, изласци,...); 4. Можемо себи све да приуштимо, па и заиста скупе ствари.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

еколошког активизма, материјално стање појединаца не игра значајнију улогу.

	Посматрана Н	Очекивана Н	Резидуал
Ни основне потребе	113	146,4	-33,4
Само основне	308	339,5	-31,5
Основне и понека луксузна	255	188,2	66,8
Луксузне потребе	7	9,0	-2,0
Укупно	683		

$$\chi^2(3) = 34,69, p < .00$$

Табела 10 Материјални положај,
подузорок еколошки активних, Србија

Резултат χ^2 теста (табела 10) указује да се дистрибуција материјалног положаја у подзоруку еколошки активних испитаника у Србији статистички значајно разликује од очекиване дистрибуције према материјалном положају која је добијена на основу целог узорка. Подаци приказани у табели 10 такође показују да се еколошки активисти натпросечно регрутују из редова оних појединаца који тврде да имају намирене основне потребе, и да могу себи повремено да приуште задовољење и по које луксузне потребе. С друге стране, мање их има међу онима који једва спајају крај са крајем (чиме се потврђује позната теза да је еколошки активизам посао за оне „пуног стомака”), али и мање међу онима који живе луксузно (који најчешће немају непосредан додир са видљивим еколошким ризицима).

Подаци из интервјуа обављених са представницима еколошких организација потврђују ове налазе, тако што већина (58%) тврди да има довољно средстава и за друге ствари осим основних. Једна десетина испитаника тешко спаја крај са крајем, док једна трећина успева да подмири само најосновније потребе. С друге стране, ни један од испитаника није изјавио да може себи да приушти скупе, луксузне ствари.

5) Место становања

Већи број истраживања спроведених на Западу је дошао до закључка да живот у градским срединама стоји у позитивној вези са еколошким активизмом²⁴. Једно од објашњења ове

24 Mohai, P. and Twight, B. W. (1987) Age and environmentalism. An elaboration of the Buttel model using national survey evidence, *Social Science Quarterly* No. 68, pp. 798-815; Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence, *The Public Opinion Quarterly* No. 44, pp. 181-197.

ЈЕЛИСАВЕТА ВУКЕЛИЋ

повезаности је да, с обзиром да живи у загађенијој средини, урбана популација јесте свеснија еколошких проблема него што је то случај са становницима сеоских подручја²⁵. Поред тога, разлог се може потражити и у чињеници да се становници градова чешће политички ангажују од становника руралних области, између осталог, и због бољих инфраструктурних могућности које пружају урбане средине²⁶.

	Еколошки активизам	Урбано	Рурално	Укупно
Србија	Неактивни	52%	48%	100%
	Активни	73,5%	26,5%	100%
Панчево	Неактивни	65,7%	34,3%	100%
	Активни	80,8%	19,2%	100%
Бор	Неактивни	68,3%	31,7%	100%
	Активни	76,2%	23,8%	100%

Табела 11 Дистрибуција места становања према категоријама еколошког активизма, Србија, Панчево и Бор

Као што се на основу података представљених у табели 11. може видети, готово 3/4 еколошки активних појединаца на нивоу целе земље долази из градских средина у поређењу са половином (52%) међу еколошки неактивним. Приметна је и већа заступљеност еколошки активних међу испитаницима који живе у урбаним деловима Панчева и Бора.

	Посматрана Н	Очекивана Н	Резидуал
Урбано	468	379,8	88,2
Рурално	169	257,2	-88,2
Укупно	637		

$$\chi^2(1) = 50,74, p < .01$$

Табела 12 Место становања, подзорак еколошки активних, Србија

Резултат χ^2 теста (табела 12) показује да се дистрибуција категорије места становања у подзорку еколошки активних испитаника статистички значајно разликује од очекиване дистрибуције места становања која је добијена из целог узорка. Међу еколошки активним појединцима чешће су заступљени они који живе у градским срединама, чиме се још једном показује тачном тврдња да је еколошки активизам, као облик политичког деловања, урбани феномен.

	Посматрана Н	Очекивано Н	Резидуал
Рурално	44	61,7	-17,7
Урбано	185	167,3	17,7
Укупно	229		

$$\chi^2(1) = 6,972, p < .01$$

Табела 12а Место становања, подзорак еколошки активних, Панчево

25 Исто.

26 Verba, S. and Nie, N. (1972) *Participation in America: Social Equality and Political Participation*, New York: Harper Collins.

Примена χ^2 теста на подузорку еколошки активних грађана Панчева је показала да се дистрибуција према месту становања статистички значајно разликује од очекиване. Као што се може видети на основу података приказаних у табели 12а, унутар подузорка еколошки активних Панчеваца, више од очекиваног су присутни становници градских средина. У случају Бора ($\chi^2(1) = 0,893$, $p > .05$) није утврђено постојање статистички значајних разлика, тако да се ни фактор места становања није показао важним за еколошко деловање у овом граду.

Када су у питању лидери еколошких организација, не располажемо подацима о месту њиховог пребивалишта, већ само информацијама о локацији организација. Све организације, које су се нашле у нашем узорку, су смештене у урбаним срединама што, такође, говори у прилог томе да су урбане средине, у односу на рурална подручја, услед разгранате инфраструктуре и близине центара одлучивања, погоднији простор за грађанско (еколошко) деловање.

***

На основу представљених резултата истраживања може се закључити да је у Србији типични еколошки активиста млађи мушкарац или жена, високог образовања, солидног материјалног положаја, припадник/ца средње класе који живи у градској средини. Ова слика постаје још наглашенија када се у обзир узме социодемографска структура лидера и активних чланова еколошких организација, које махом чине управо млади, високообразовани стручњаци (или, евентуално, студенти) из области природних наука, припадници средње класе који су релативно материјално обезбеђени и активни у урбаним срединама.

Иако се сматра посебно еколошки угроженом средином, социо-демографске карактеристике еколошки активних Панчеваца, су донекле сличне просеку Србије, са том разликом да се материјални и класни положај не показују као важни за еколошки активизам, што се може тумачити „демократизујућим” ефектом²⁷ загађења – односно, чињеницом да се у ситуацијама непосредне еколошке опасности, активизам јавља независно од социјално-материјалног положаја погођеног становништва. Случај Бора је посебно занимљив јер ниједна од претпоставки „не ради”. Специфичности еколошког активизма у овом граду постају јасније када се у обзир узме чињеница да је грађанско деловање

---

27 Bek, U. (2001) *Rizično društvo. U susret novoj moderni*, Beograd: Filip Višnjić.

у великој мери ограничено економском зависношћу читавог града од Рударско-топионичарског басена Бор.

ЛИТЕРАТУРА:

- Arcury, T. A. and Christianson, E. H. (1990) Environmental worldview in response to environmental problems: Kentucky 1984 and 1988 compared, *Environment and Behavior*, 22, pp. 387–407.
- Bek, U. (2001) *Rizično društvo. U susret novoj moderni*, Beograd: Filip Višnjić.
- Dietz, T., Stern, P. C. and Guagnano, G. A. (1998) Social Structural and Social Psychological Bases of Environmental Concern, *Environment and Behavior* Vol. 30, No. 4, pp. 450-471.
- Dietz, T., Kalof, L. and Stern, P. C. (2002) Gender, values, and environmentalism, *Social Science Quarterly* No. 83, pp. 353–364.
- Dunlap, R. E. (1975) The impact of political orientation on environmental attitudes and actions, *Environment and Behavior* No. 7, pp. 428–454.
- Hannigan, J. A. (1995) *Environmental Sociology: A Social Constructivist Perspective*, London & New York: Routledge.
- Hannigan, J. A. (2006) *Environmental Sociology 2nd Edition*, London & New York: Routledge.
- Hofrichter, J. and Reif, K. (1990) Evolution of environmental attitudes in the European Community, *Scand. Polit. Stud.* No. 13(2), pp. 119–146.
- Hunter, L. M., Hatch, A. and Johnson, A. (2004) Cross-national gender variation in environmental behaviors, *Social Science Quarterly* No. 85, pp. 677–694.
- Jones, R. E. and Dunlap, R. E. (1992) The social bases of environmental concern: Have they changed over time, *Rural Sociology* No. 57, pp. 28–47.
- Kovach, I. and Kucerova, E. (2009) The Social Context of Project Proliferation – the Rise of a Project Class, *Journal of Environmental Policy and Planning* No. 11/3, pp. 203-221.
- Lazić, M. (2005) *Promene i otpori*, Beograd: Filip Višnjić.
- McStay, J. and Dunlap, R. E. (1983) Male-Female Differences in Concern for Environmental Quality, *International Journal of Women's Studies* No. 6, pp. 291–301.
- Mohai, P. and Twight, B.W. (1987) Age and environmentalism. An elaboration of the Buttel model using national survey evidence, *Social Science Quarterly* No. 68, pp. 798-815.
- Mohai, P. (1992) Men, women and the environment: An examination of the gender gap in environmental concern activism, *Society and Natural Resources* No. 5, pp. 1–19.

Pakulski, J. and Crook, S. The end of the green cultural revolution?, in: *Ebbing of the Green Tide? Environmentalism, Public Opinion and the Media in Australia*, eds. Pakulski J. and Crook, S. (1998) University of Tasmania, Hobart: School of Sociology and Social Work, pp. 1–20.

Schahn, J. and Holzer, E. (1990) Studies of individual environmental concern: The role of knowledge, gender and background variables, *Environment and Behavior* No. 22, pp. 767–786.

Stern, P. (2000) Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior, *Journal of Social Issues* Vol. 56, No. 3, pp. 407–424.

Stern, P. C. and Dietz, T. (1993) Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior* No. 25, pp. 332–348.

Van Liere, K. D. and Dunlap, R. E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations and empirical evidence, *The Public Opinion Quarterly* No. 44, pp. 181–197.

Verba, S. and Nie, N. (1972) *Participation in America: Social Equality and Political Participation*, New York: Harper Collins.

Vukelić, J. (2013) Od vrijednosti do akcije – vodi li prihvaćanje ekoloških vrijednosti i normi ekološkom aktivizmu, u: ur. Cifrić, I. *Razvoj i okoliš - perspektive održivosti*, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 353-368.

Снежана Петровић, *Мајка природа*,
цртеж, оловка на папиру, 40 x 30 цм, 2013. година

Jelisaveta Vukelić
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

WHO ARE THE ENVIRONMENTAL ACTIVISTS AND
LEADERS OF THE ENVIRONMENTAL MOVEMENT IN
SERBIA

Abstract

The paper analyzes the prevalence and socio-demographic characteristics of environmental activism in Serbia. Analysis of the data collected in three research projects (survey conducted on a representative sample for Serbia (N = 1952) and two environmentally vulnerable communities (Pancevo (N = 450) and Bor (N = 350)) and semi-structured interviews with 44 leaders of environmental non-governmental organizations from Serbia) is focused on answering three questions: 1. What is the extent to which environmental activism is developed in Serbia, in general, and environmentally vulnerable communities, in particular? 2. What are the main socio-demographic characteristics of environmentally active individuals in Serbia?; 3. What are the main socio-demographic differences between environmental activists in the environmentally affected communities and those who are active in the other areas? The research results show that environmental activism is relatively underdeveloped in Serbia in general, as well as in the directly affected communities. A typical environmental activist is a young man or woman, city dweller, member of the middle class and a highly educated person who is in a relatively secure financial position. When it comes to Pancevo, the data show that socio-economic variables (financial and class status) do not have a statistically significant effect. This could be attributed to the “democratising” effect of environmental risks. On the other hand, the case of Bor is rather atypical since none of socio-demographic variables shows statistical significance, which can be explained with almost total economic dependence of the operations of RTB Bor (which is also the largest polluter).

Key words: *environmental activism, socio-demographic factors, environmentally vulnerable communities, Serbia, Bor, Pancevo*